

BİR TÜTÜN KÖYÜNDE TARIMSAL DÖNÜŞÜM VE KADIN EMEĞİ”

Faik Gür*

Giriş

15. yüzyılda yerleşik hayata geçen bir Ege köyünde hayatımın bir kısmı geçmiştir. 13 yaşına kadar İzmir’den bu köye neredeyse her yaz düzenli olarak gittim. 2000li yıllarda 90’ını aşmış büyükbabam çok uzun yıllarını şehirde geçirmiş olmasına rağmen köydeki iki katlı ham mermerden yapılmış 120 yıllık taş evinden hiç çıkmak istemezdi. 1994 yılında bu büyük taş evde ODTÜ’den çoğu sosyoloji bölümü öğrencisi olan araştırmacılarla 17 gün kaldım, tarımsal dönüşümün kültürel dışı vurumu üzerine bir çalışma yapmak için. O çalışmayla birlikte başlayan merak hiç bir zaman bitmedi ve alanla kırsal alan sosyolojisi içinden farklı sorunsallaştırmalar bağlamında ilişkim hiç bir zaman kesilmedi. Neredeyse her sene alanla ilgili bilgi toplamaya devam ettim. Bu, biraz da doğal olarak geliyordu. Örneğin, çeşitli şehirlerde yaşayan ve bu köyden 1960larda göç etmiş tanıdıklarla bir vesile ile karşılaştığımda hemen sorular sormaya başlıyor ve not tutuyordum. Genç nesilden birinin o eski zamanları sorup soruşturmasının onlara heyecan verici geldiğini görmüştüm. O nedenle bu çalışmanın konusu olan köyü “alan” sözcüğü içinde anarken biraz garipsiyorum. Neyse ki kendimi içeriden ve dışarıdan olma konumunda tutarak notlarımla yalnız kaldığımda sosyoloji ve sosyolojik tarihin içine girebiliyor ve ne zaman bir sorum olsa açık telefonu birisine ulaşabiliyordum. Cep telefonları kullanıma girdikten sonra bu yoğunlaşarak devam etmeye başladı. Ortalama

* Yrd. Doç., Özyeğin Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi, Öğretim Üyesi.

üç senede bir alanı ziyaret ettim. Böylece 1994'ten bu yana kesintisiz bir şekilde bilgi toplamam mümkün oldu ama özellikle son 10 yılda köy nüfusunun neredeyse yarı yarıya azalması görüşmeleri sıklaştırarak devam etmeme ve sürece bakmama neden oldu.

Bu bilgileri çeşitli vesilelerle akademik sunuş haline getirdim. Boğaziçi Üniversitesi'nde, Texas Austin Üniversitesi antropoloji ve tarih bölümlerinde, İTÜ İnsan ve Toplum Bilimleri ve Ege Üniversitesi Ekonomi bölümünde çalışmanın farklı yönlerini sunma şansı buldum. 2016 Ağustos ayında Kanada'da toplanacak 14. Dünya Kırsal Alan Sosyoloji Kongresine bu bilgilerden ortaya çıkan ve toprak mülkiyeti genel başlığı altına alınabilecek bir sunuşum kabul edildi. Özyeğin Üniversitesi Vakfının tarımsal kalkınma çalışmalarının akademik danışmanlığına gelince çalışma, vakfin 2009-2013 Tatvan'da ve 5 yıldır Kilis'te devam eden tarımsal kalkınma projeleri çerçevesinde bir karşılaştırma noktası olarak belirdi. Aynı zamanda Manisa'da çeşitli dernek ve kuruluşların yürüttüğü Yunt Dağı kalkınma projesi çerçevesinde İç ve Kıyı Ege'yi tarımsal yapılar açısından karşılaştırma imkanı buldum bu çalışma yoluyla. Yıllarca toplanan bilgiler bu sayede operasyonel bir hale dönüştü.

Bu yazıda bu bilgi setinin hiç kullanılmayan bir tarafına tarımsal dönüşümün toplumsal boyutu ve kadının rolüne değineceğim. Konu üzerine bu yazıyı yazmaya beni iten var olan bilgi setinin kendi adına konuşacak kadar açık olmasıydı. Verilere baktığınızda kadınların sesi hep orada duruyordu. “Yabancı” birine konuşur gibi değil de “içeriden” birine açık bir şekilde konuşulması tuttuğum notları daha canlı hale getirmişti. 150 hanelik köyde konuşmadığım hane kalmadı. Onlarca fokus grup çalışması, erkek ve kadınlarla ayrı ayrı onlarca mülakat yaptım. Köyden göç etmiş başka şehirlerde yaşayanlarla karşılaşmalarında köye ilişkin konular kesintisiz konuşulan konular arasında oldu. Meseleyi anlayacak derinliğe ulaştığımda yani sorulara verilen yanıtlar aynışmaya başladığında araştırmacı pozisyonundan çıkmak istedim ancak bu mümkün olmadı ve mümkün olmayacak gibi görünüyor. Tarım ve tarımsal yapılara ilişkin ne zaman yeni tartışmalar çıksa ilk aklıma gelen bu tartışmalar açısından köy ve bölgesinin ne anlama geldiğini sorgulamak oluyor.

İşte “orda” Bizim Köy

Görece kurak bir arazisi vardır bu köyün ama bu topraklarda 1960lardan günümüze en iyi kalite şark tütününü üretilmektedir. Sulama ihtiyacı duyan pamuk gibi bitkiler köy topraklarında geçimlik düzeyi ve nakit ihtiyacını karşılamının ötesinde bir öneme sahip olmamıştır. Söke ya da Adana ovalarının pamuk üretimi burada görülmez. Köyün 7 km açığından geçen Banaz çayının etrafında verimli ama küçük araziler mevcuttur. Bu alanlarda daha çok bağcılık ve sebzeçilik yapılmaktadır. Geçimlik ve nakit ihtiyacı dışında bunların da bir önemi bulunmamaktadır. Köy tütün öncesi haliyle Akşit ve Keyder tipolojisinde C tipi köye iyi bir örnek oluşturmaktadır (Akşit ve Keyder, 1981). Sınırlı birikim olanakları tütün üretiminde uzmanlaşma ile aşılımıştır ancak kota uygulaması ve tekelin özelleştirilmesi son 15 yılda tütün üretimini cazip olmaktan çıkarmıştır (Aydın:2010:171-172).

1960ların başında köylülerin ortak çabası ile tütün üretim hakkı sağlanmış, bir dönümlük denemelerden sonra kısa sürede ulusal pazarla en güçlü bağı kuracak kapasiteye

ulaşmıştır. Tütünle birlikte köyden nüfus çıkışı durmuş ve bir denge oluşmuştur. Bu denge tütün üretiminin zorlaştığı son 15 yıla kadar devam etmiştir. Devletin tütün alım garantisi deyim yerindeyse köyün boşalmasını engellemiştir. Aynı şekilde son 15 yılda devletin tamamen olmasa da aradan çıkması son yüzyılda köy nüfusunun hiç olmadığı kadar azalmasına neden olmuştur.

1970lere gelindiğinde köy, tütün üretiminde uzmanlaşmış bir köy haline gelmiştir. 1980lerde köy topraklarının çoğunun tütün üretimine ayrıldığını görüyoruz. Diğer ürünler de geçimlik düzeyde kalmış ya da nakit ihtiyacı için küçük ölçekli bir düzeye çekilmiştir. Traktör gibi modern teknoloji kullanımı bu dönemde üst düzeye çıkmaya başlamış, dönüm başı tütün üretimi hızla artmıştır. Modern teknoloji ve işleme tekniklerindeki gelişim dönüm başı üretimi iki katına çıkarmıştır. Üretimin ilk başladığı 1960ların başı ile köylülerin yaptığı karşılaştırma bunu göstermektedir. Böylece haneler birikim yapmaya başlamış ve bu birikim de tütüne yatırım olarak geri dönmüştür. 1990larda 150 hanelik köydeki traktör sayısı 70'e ulaşmıştır.

Bu1980-1995 arasındaki yıllar metalaşma sürecinin artarak yoğunlaştığı yıllardır. Tarımsal yapıları anlamak için kullanılan ürün kompozisyonu, göç, sermaye birikimi, teknoloji, üretim biçimi ve emek kullanma biçimleri gibi kategorileri tütün üretimi belirlemiştir. Bu belirlenim 2000li yıllara kadar devam etmiş ve köydeki hayat tarzını değiştirmiştir.

En önemli gelişmelerden biri örneğin toprak mülkiyetinin önemini görece yitirmiş olmasıdır. 5 köyle aynı tarımsal topografya içinde yer alan köydeki hanelerin tütün üretimini artırmak için toprak açmak gibi bir eğilime girmediği görülmektedir. Tütün emek yoğun olduğu için yarıcılık gibi işletme biçimlerine uygun değildir. Köyün diğer komşu köylerle paylaştığı toplam 7000 dönümlük küçük ovada tütün üretimi için toprak kiralamak hiç bir zaman zor olmamıştır. Dolayısıyla emek en önemli kategori haline gelmiştir. 1995 yılı verilerine göre köyde toprak kirasının dönüm başı 30 dolar olduğunu, 600 dolar da gelir elde edildiğini tespit ediyoruz. Burada tüm girdiler çıktığında A Grad tütün veren bir dönüm arazinin yaklaşık 350-400 dolar arasında gelir getirdiğini de tespit ediyoruz.

Toprağın diğer girdiler karşılaştırıldığında en kolay elde edilebilen üretim aracı olmasında köyden göç edenlerin arazilerini satmaması, eş dost ve tanıdıklara “boş duracağına” vermesi de etkili olmuştur. Artık köyle hiçbir bağlantısı kalmayan ailelerin tarlalarını sattığına tanık oluyoruz. Satılmak istense de iyi kalite bir dönüm tütün tarlası 2015-2016 yılında en yüksek 6000 TL'den satılmıştır. Satmak isteyenlerin “toprak para” etmiyor sözü bunu göstermektedir. Kısaca köyde toprak kirasının artmasını engelleyen bir ortam olduğu açıktır. 2015-2016 sezonunda bir dönüm toprak kirasının 100 TL olarak belirlendiğini öğreniyoruz. Ayrıca üretici sayısının azalması sonucu hane başına düşen tütün üretimine uygun toprak miktarının artması, farklı ürüne geçişlerin zorlukları da 1990lara göre kira miktarlarının çok değişmemiş olmasında bir etkidir. Kısaca emek yoğun tütün üretimi, kısıtlı arazisi olan bir C tipi köyde toprağı hanenin yeniden üretiminde baş köşeye koymuyor. Toprak elbette tütüne ek olarak farklı ürünlerde teknoloji yoğun üretim yapabilen haneler için birikim yapmanın en önemli yollarından biridir (Keyder, 1983:272).

Elbette tütünde uzmanlaşma sadece toprak değerini değiştirmemiştir. Bütünsel bir etki olarak kültürden ekonomiye kadar haneler ve köyler arası ilişkileri belirlemiştir. Tarımın mekanizasyonundan göçe, göçten tarımsal alt yapı özelliklerine, haneler arası ilişkilerin yeniden kurulmasına, kültürel ve sembolik öğelere kadar geniş bir yelpazeyi etkilemiştir. Bu çalışmada tüm bu yelpazenin içinde tarımda kadın emeğinin süreçte nasıl görüldüğünü anlatacağım. Kadın emeği, emek yoğun tütün üretimi ve bunun üzerinden birikim imkanlarını artırmak için en önemli kategoridir. Ekonomik ve biyolojik yeniden üretimin merkezindedir.

Bu süreçte yani metalaşma ve kadın emeği konusu, Sirman'ın (1988a, 1988b) Söke pamuk köyleri için söylediği haneyi aşan, hane dışına çıkan bir güç alanının oluşmasına ve bu alanda Kandiyoti'nin (1984, 1991) belirttiği ata-erklikle pazarlığın yapılmasına imkan sağlamaktadır. Bu alanın varlığı ataerkl bir işbölümünün etkisiz olduğu anlamına gelmiyor. Konu üzerine en toparlayıcı ve yol gösterici makalelerden birini kaleme alan Ecevit'in (1993, 1994) belirttiği üzere kadın emeği küçük üreticiliğin üretim ve yeniden üretimi için vazgeçilmez öneme sahiptir ve tarımsal yapılarla kadının toplumsal konumu bütünsel bir çerçeve içinde değerlendirilmelidir. Bu bütünsellik kadının tarımsal üretimdeki yerini belirlemeyi gerektirir. Tarımda kadının hangi koşullarda, nasıl çalıştığını tespit etmek tarımsal yapılarla karşılaşmayı tespit etmek demektir. Emek kullanma biçimleri ve yukarıda bahsettiğimiz diğer kategoriler bu konuda bize yardımcı olacak en önemli araçlardır. Böylece kadının hane içi ve dışı arasındaki alanda hangi koşullarda ve nasıl yer aldığını görmüş oluyoruz.

Bu araştırmada tütün üretiminde uzmanlaşma ile gerçekleşen metalaşma sürecine ilişkin bir çok bilgi elde edildiğini belirtmiştim. Bu yazı tütünde uzmanlaşmanın yaşandığı ve köy ekonomisinin en egemen gelir kaynağı haline geldiği 1980-2000ler arasına yoğunlaşmaktadır. 1990ların ikinci yarısındaki kota uygulaması ile başlayarak 2001 tütün yasası ile derinleşen üretim sürecinden çekilme -Türkiye genelinde neo-liberal tarım politikalarının etkisi çerçevesinde (Aydın:2010)-tütünün köydeki bu konumunu yitirmesine neden olmuştur. Yazının temel amacı tütün yoluyla metalaşmanın yoğunlaştığı yılları öne çıkarmak olduğundan köyün son 15 yılına gerekli yerlerde sadece değinilmekle yetineceğim.

Metalaşma ya da metalaşmama: bütün mesele bu*

2000lere kadar tütün dışında köydeki diğer üretim etkinliklerinin köy ekonomisi üzerinde sınırlı bir etkisi olmuştur. Kadınların çoğunlukla sorumlu olduğu geçimlik düzey tütünle birlikte meta alanın egemenliğine girmiştir. Köy içinde geçimlik düzeyin bir ticari faaliyete elvermeyecek küçüklükte olduğunu tespit ediyoruz. Haneler birbirlerinden alabilecekleri farklı bir şey üretmemektedir. Süt, yumurta, sebze meyve köydeki nerdeyse tüm hanelerde bulunan ürünlerdir ama ekstra emek ihtiyacı doğuracak bir potansiyele sahip değildir. 1980lerden bu yana metalaşma yoğunlaştıkça geçimlik düzeyin sınırlarının giderek daraldığını ve köy bakkallarında eskiden görülmeyen

* Burada metalaşma terimini Bernstein (2009:130)'nın şu tarifi çerçevesinde kullanıyorum: "Metalaşma, piyasa ilişkilerinin içinde, onun disiplinine ve zorunluluklarına tabii olarak, üretim ve yeniden toplumsal üretim araçlarının üretildiği ve bunun için gerekli girdilerin piyasadan satın alındığı bir süreçtir."

tavuk ve yumurta gibi ürünlerin satıldığını görüyoruz. Bu çerçevede hanelerin geçimlik düzey için yaptığı emek organizasyonun farklı bir alana bütün üretimine kaydırıldığına tanık oluyoruz. Bir kaç hanede küçük baş hayvan sürüleri mevcuttur. Bu haneler bu konularda uzmanlaşmış hanelerdir ve emek organizasyonunu bu uzmanlaşmaya göre yapmaktadırlar. Bunu dışındaki tüm haneler geçimlik düzeyin daralması ile aile emeğini tütüne göre örgütlemiştir.

Bu sürecin en iyi tanıklarından biri köyün çobanlarından Ali'dir: "Köyde eskiden (1970ler öncesinde) 40 koyun ve keçi sürüsü, iki inek sürüsü vardı. Kimse artık sürü istemiyor. Tütün beni bitirdi." Ali bu şekilde yakınırken bu görüşmenin yapıldığı 1995 yılında köyde sadece 2 sürünün kaldığını görüyoruz. 2000lere gelindiğinde ise sadece bir sürünün kaldığını öğreniyoruz ve o sürünün de son 15 yılda kaybolduğunu. Bu sürünün varlığını devam ettirmesinde sürücülükte uzmanlaşmış bir ailenin mallarını dışarıya satması ile elde ettiği kar oranlarının etkili olduğunu tespit ediyoruz ama son 15 yılda bunun da sürdürülemez olduğunu görüyoruz çünkü ailenin genç kuşağı bu işlerle uğraşmaktan vazgeçip yakın şehirlerde işçi olmayı tercih etmiştir.

1990larda Köyde çok az ailede kalan sürüler elbette köy içi pazarında satış imkanı da sağlamaktaydı. Özellikle kurban bayramlarından önce köy içinde hareketli bir pazar kurulmaktaydı. Bu durum eş dost akrabaları alıcı ve üretici pozisyonuna yerleştirmekte dolayısıyla köy içinde eskiden var olmayan bir değişim ilişkisini zorlamaktaydı. Köylerde herkes birbirini tanıdığı için metalaşma sonucu ortaya çıkan bu süreç köy içindeki ilişkileri dönüştürme açısından yapısal öneme sahiptir.

Bu durumu biraz daha açıklamak için köydeki üç bakkalda satılmakta olan malların niteliğine bakabiliriz. 1990lara kadar bakkallarda sadece köyde üretilmeyen mallar satılmaktaydı. Çay, şeker, sigara, büskivi ve sabun gibi köy dışından gelen ürünler satılmaktaydı ve bununla ilgili herhangi bir sorun bulunmamaktaydı. Köylülerin metalaşma ile birlikte örneğin köyde artık pek üretilmeyen tavuk gibi ürünleri bakkallarda görmesi başlarda şaşırtıcı gelse de bütün üretimi için gerekli emek organizasyonunun genişliği bu garipsemeyi ortadan kaldırmıştır. Aynı çerçevede "Pazar ekmeği" denilen fırın ekmeği çok eskiden beri köyde satılmaktaydı. Haftada bir gelen bu ekmeğin kamyonları 1990larda her gün köye servis yapmaya ve bir süre sonra düzenli olarak köyde ekmeğin satılmaya başlamıştır. Burada önemli olan köyde üretilebilen temel ihtiyaçların pazardan sağlanma oranının hızla artmış olmasıdır. 1990larda bakkalların verisiye defterleri geçimlik düzeyin bazı unsurlarını içermeye ve hanelerin yeniden üretiminde rol almaya başlamıştır.

Köy içinde üretilen ve üretilmeyen mal ayrımı metalaşma ve değişimi anlamak açısından bize fırsat sunmaktadır. Metalaşmanın yoğunlaşmasından önce akrabalara satışın ahlaki bulunmadığı bir sosyal algı vardır. Değişim elbette vardır ancak para karşılığı değil mal karşılığıdır ve/veya hediye olarak gerçekleşmektedir. Buradaki öncelik kullanım değerinin gözetilmesidir. Geçimlik düzeyin fazlasını değiştirmek ve dağıtmak James Scott'un (1976) tabiriyle bir çeşit bir "moral economy" alanı anlamına gelmekte ve sosyal ilişkileri metalaşmadan uzak tutmakta etkili bir alan oluşturmaktaydı. Bu süreç 1990larla birlikte çözülmeye başlamıştır. Kavun gibi görece kritik olmayan ürünlerde hala bu tür değişimlere rastlansa bile artık bir "moral economy"den bahsetmek pek mümkün değildir. 1990larda para değişiminin asıl unsuru haline gelmiştir. Diğer bir

değişle üretim sürecini etkileyen her şey hesaplanır hale gelmiştir (Keyder ve Yenal, 2013:21) Aşağıda akrabasını ziyaret eden ve yakın bir şehirde oturan Ömer'in tanıklığı köyde akrabalar arasında yaşanan genel bir sorun olarak sıklaşmaya başlamıştır.

“Dedem ve ebem sofada otururken yeğeninden bahsediyordu. Yeğenin elmaları toplamak için daha fazla para istediğini söylüyordu. Sonradan Annemden öğrendiğime göre dedem az para öneriyordu. Yeğeni de bunun için daha fazla istiyordu. Ya da yardım etmek istemiyordu.”

1980lerin sonunda gerçekleşmiş bu olay ve benzerlerine 1995te araştırmacı olarak gidip baktığımda metalaşma sürecinin yoğunlaşmasının etkilerini ve sermayenin egemenliğinin sınırlarını gördüğümü anladım. Görüşme yaptığım yaşlı kadın ve erkeklerin hemen hepsi bu ve durumdan şikayet ediyordu. Açık bir şekilde yaşlılarla diğerleri arasında bir beklenti farklılığı vardı. Giderek bu tür konuların beklenti olmaktan çıktığına tanık oldum. Çeşitli şehirlerde hala köyde toprakları olanların hem de köyde kalan yaşlıların bu beklentiden vazgeçtiklerini gördüm. Son 15 yılda da konu tamamen gündemden çıktı. Bunun iki ayrı nedeni olduğunu tespit ettim. Öncelikle artık köyde metalaşma öncesinde üretici durumunda olan bir nüfus kalmamıştır. Çoğu hayata veda etmiştir. İkincisi 1960larda köyden Almanya göçen topraksız bir köylünün 1990dan itibaren köyden toprak almasıdır. 2015 itibariyle tüm vadideki toplam 7000 dönüm arazinin %40ını elinde bulunduran bu köylü toprak almaya devam etmektedir. Miras yoluyla bölünen ve köyle hiçbir akrabası kalmayanların topraklarını satmak için teklif götürdüğü ilk kişi bu köylüdür. Kimi özellikleri itibariyle kapitalist çiftçi kimi özellikleri itibariyle feodal bey özelliği gösteren bu köylü aynı zamanda köyün en yaşlılarındanır artık. Yaşlılarla gençler arasındaki ilişki açısından önemli bir çerçeve çizmektedir. Aynı zamanda metalaşmanın toprakla olan ilişkisinin sınırlarını da bu açıdan belirlemektedir. Gerektiğinde “karşılıksız” toprak veren bir “ağa” gibi davranmaktadır. Bu çerçevede Özüğurlu'nun (2011:115-116) “küçük köylülüğün sermaye kapanı” içinde olduğu, sermaye ile ilişkisini derinleştirdikçe varlığını devam ettirebileceği yaklaşımında ileri sürdüğü “küçük köylülüğün geri çekilecek ya da savunabilecek alanın kalmadığı” tespitine bu köy bağlamında uymayan farklı bir alanın ortaya çıktığını görüyoruz. Bu ağa üreticiye sanki son bir “kaçış” alanı sunmakta ve hanelerin yeniden üretiminde rol almaktadır. Piyasa ile haneler arasına piyasa adına girmemektedir. Elbette bu benzer tarımsal yapılara sahip köylerde genel bir durumdan ziyade bu köye özgü bir durumu işaret etmektedir. Özüğurlu'nun “Sermaye Kapanı” yaklaşımı Anadolu'daki birçok köyün dönüşümünü bu açıdan tespit eden doğru bir yaklaşımdır. Köydeki genç hanelerin meta ilişkilerini daha fazla yansıtır hali bu kapanın bu köyde de oluştuğunu göstermektedir.

2000ler öncesi metalaşmanın yoğunlaştığı zamanlarda eski hanelerin geleneklere bağlı kalmak istemesi ile genç hanelerin daha meta ilişkilerini yansıtır durumunu henüz ailesinden ayrılıp hane kurmuş Nadir'in hikayesinde açık bir şekilde görüyoruz. 1990ların başında yenice evlenmiş olan Nadir'in ailesiyle problemleri vardı. Bunları görüşmelerde anlatırdı sık sık. Bu konun üzerine gitmeye karar verince Uysalı daha çok dinlemeye başladım. Nadir'in eşi ile annesinin iyi anlaşmadığını bu sebeple evden ayrılmak zorunda kaldıklarını öğrendim. 1990larda hala gelinlerin koca evinde kalması

devam eden bir durumdu. Nadir'in baba evinden "erken" ayrılması köy açısından önemli bir örnekti. Büyükbabamın bunu sertçe eleştirdiğini hatırlıyorum. Yaşlı insanları geride bıraktığına sinirlenerek şunları telaffuz etmişti:

"Evin başı kocadır. Bu Kitabın emri. Nadir babasına karşı çıktı. Karısını dizginleyemedi" Bu arada büyükannem devreye girdi ve: "Fadime (Nadir'in annesi) çok iyi bir kadın. Bunu hak etmiyor. Bu gençler...büyüklerine hiç saygı kalmamış".

Burada olan gelinin koca evinde kalmasının doğru ve ahlaki olduğu ile diğeri arasındaki çarpışmadır. Türkiye genelinde görebileceğimiz bu çatışma esasen kadının rolü ve toplumdaki yeri konusunda bize bilgi sunmaktadır. Gelin evlenmeden önce kendi evinde annesinin, gelin gittiği evde de kayınvalidesinin egemenliği altındadır. Kadından, kendi evinde annesine ve erkek kardeşlerine ve babasına, gelin gittiği evde ise kayınvalidesi, kocası ve kayınpederine bakmakla yükümlü bir rol sergilemesi beklenmektedir. Bu ataerkil aile yapısının Nadir örneğinde farklı bir mecraya girdiğini de görüyoruz.

Nadir'in de katıldığı geç evlilerden oluşan bir grupla yaptığım fokus grup çalışmasında köydeki birçok yeni evlinin bir yılı doldurmadan kendi evlerine geçtiklerini öğreniyorum. 1990larla birlikte Evlenip aileden kısa zamanda ayrılma ya da doğrudan eve çıkma yaygınlaşmaya başlamış olduğunu fark ediyorum. Sohbeta katılan Nihat, Mehmet, Zafer ve Süleyman hepsi erkenden evlerini ayıran yeni haneler ama baba evine de çok uzak durmamaya özen gösterdiklerini söylüyorlar. Bunun nedeni de aileden doğrudan yardım görebilmek. Böylece evden ayrılma çok yakın olduğu sürece onlar açısından talep edilebilen bir şey ve gelinle baba evi arasında denge kurmak için bir geçiş gibi görülüyor. Büyükler açısından ise bu kolay kabul edilebilecek bir durum gibi görünmüyor. Uysal kendisinin nasıl ayrıldığını anlatırken bu noktaları aydınlatıyor ve diğerleri buna katılıyor:

"Evi ayırdıktan sonra babam bana bir sene konuşmadı. Bir süre sonra herkes durumu kabul etti. Babam her yıl buğday kaldırmak (hasat) için ona yardım etmemi istedi. Karşılığında benim evimin yıllık buğday ihtiyacını verdi. Bu benim için iyi. Şimdi buğdaya para vermiyorum."

Burada çok yakın aile arasında emek-mal değişimi söz konusu. Yani aynı evdeyken emeğin kullanım sınırını çizen aile içi ilişkilerdir. Karşılığı ise babamın gelir dağıtımına bağlıdır. Bu değişimde ise köy içinde "normal" sayılabilecek bir değişim söz konusu. Böylece metalaşma aile akraba ilişkilerinin ve köyün üretim ve tüketim faaliyetlerinin geleneksel organizasyon biçimini çözerken bağımsız haneler bir taraftan metalaşma sürecinin yeniden üretimini genişletmekte diğer taraftan geleneksel yapıları mümkün olduğunca kullanmaktadır. Ev ayırma bu kesişmenin en gözle görülen yeridir. Hane kendini "ayrı bir ev" olarak gördüğünde artık küçük üretici olarak köy içinde görece bağımsızlaşmaktadır. Burada bu talebi ortaya koyan genç gelinlerdir. 2000lere doğru gerçekleşen yeni evliliklerde "ayrı ev" evliliğin bir koşuluna dönüşmüştür. Yeni hane ekonomik etkinliğe doğrudan giren bir hanedir. Köy bütününe ona yardımcı ya da engel olması "substantivist" süreçlerin haklılığını ortaya koymaktadır (Keyder, 1983). Ancak bu substantivist süreçler metalaşma ile birlikte farklılaşmaktadır. Hanenin işletmesini geliştirmesi için gerekli yardım belirsiz bir formdan belirli bir forma geçmiştir. Tarımsal

teknolojik gelişim için gerekli birikimin olup olmaması değil ölçülüp ölçülememesi kriter haline dönüşmüş görünmektedir. Hane emek organizasyonu onu buna dayatan tütünün üretim süreci ile hesap içinde gerçekleştirmekte ve yeni hanenin tutunma çabasında kesinleşmiş hesaplar önemsenmektedir. Böylece toplumsal ve tarımsal dönüşümü açıklayan gelişmeler, sosyal alanın (Social Context) dönüşümünde görülebilmektedir. Sosyal alanın değişmesi köyün bir bütün olarak etkisini yitirdiği anlamına gelmez. İşlevinin değiştiği anlamına gelir. Tarımsal yapıların emek kullanma biçimi gibi kurucu öğeleri hala bu alanda belirlenmektedir. İş bölümü bu çerçevede bize bilgi sunmaktadır.

İş Bölümü: “Ödek”

Köydeki iş bölümü toplumsal cinsiyet üzerinden belirlenmektedir. Kurban bayramlarında ilk günün herhangi bir hanedeki gidişatı bu konuda bize bilgi sunmaktadır. Kurbanı erkekler keser. Bilgi büyük babadan küçük erkek toruna doğru akar. Süreçler bu şekilde öğrenilir. Kadınlar kurban etini köylülerin deyişleriyle “onarmakla” görevlidir: kesmek, doğramak ve temizlemek. Bu tür seremonilerde iş bölümü dinsel kurallara bağlanmıştır. En azından hayvanın kesilmesi kesinlikle buna bağlanmıştır ve kadın fiili olarak kurban kesemez algısı mevcuttur. Kur’an’da böyle bir yönlendirme olmadığı halde köyde bu bilgi bir kural olarak yerleşmiştir. Bu kabul aynı zamanda köyde İslam adına ortada olan bilgilerin yeni nesillere aktarılmasının erkekler tarafından yapıldığını göstermektedir. Kadınlar da kendi aralarında mevlüt gibi etkinliklerde bu aktarımları gerçekleştirse de bu alan erkeklerin egemenliğindedir. Kadınların İslami bilgi konusundaki durumuna ışık tutmak için çocukken köyde yaşayan Mehmet’in şu hikayesini örnek olarak vermekte fayda var:

“Bir gün evde tavuk pişirilecekti. Babam, dedem, amcam, evde hiç erkek yoktu. O zamanlar 10 yaşındayım. Annem ve yengem tavuğu nasıl keseceklerini tartışıyorlardı. İslami kurallara göre nasıl yapılacağı üzerine bir tartışma yapıyorlardı. Sonunda bana döndüler ve benim kesmem gerektiğini söylediler. Sünnet olmuş 10 yaşında bir erkek çocuk olduğum için kurala uygun bulundu. Bir bıçakla yanıma geldiler. Benden tavuğu kesmemi istediler. Yapamayacağımı haykırdığımı hatırlıyorum. Annem hadi beraber yapalım dedi. Ben elini tutayım sen de bıçağı tut. Bıçağı senin tutman lazım ve duayı da senin okuman lazım diye ekledi ve o şekilde de oldu.”

Carol Delaney’in (1991) bahsettiği üzere burada İslam, bir bakış açısı veriyor ve bu bakış açısı anlam dünyasını belirleyen kavramları belirliyor. Delaney’e göre İslam yaradılış teorisi sunuyor. Tohum ve toprak bu çerçevede belirginleşiyor. Diğer monoteist dinlerle ortak olan bu durum tohumu erkek ve toprağı kadın olarak kategorize ediyor. Tohum “yaratıcı” bir güç dolayısıyla erkek yaratıcı bir güç konumuna geliyor. Bu güç ona Allah tarafından veriliyor. Kadınsa sadece toprak, öznelerin üretilmesi için hammadde. Burada Delaney’in kaçırıldığı konu ise erkeğe aynı zamanda hayatı sonlandırma hakkının verilmesidir. Kur’an’da kadının kurban kesemeyeceğine ilişkin bir ibare mevcut değildir. O sebeple bu mesele “Folk İslam” içinde şekillenmiştir. Tavuk kesmek gibi gündelik hayatın planlanmamış ve sık tekrar edebilecek faaliyetleri bu açıdan yöreden

yöreye, köyden köye, aileden aileye ve hatta kişiden kişiye değişmektedir. Kurban bayramında ise bu farklılık ortadan kalmakta ve erkek öznenin egemenlik alanı kesin kurallara bağlanmaktadır. Hayatı sonlandırmak ve yapmak bu çerçevede erkeğe verilen rol tüm Anadolu kırsal yapısında görülen ve “Folk İslam” içinde meşrulaştırılan ortak bir özelliktir ve bu da iş bölümünün meşrulaştırılmasında kullanılmaktadır. Bu işbölümü hiyerarşik erkek ve kadın ayrımını operasyonel hale getirmektedir. Bu da köydeki en yaygın sosyal ilişkinin oluşması ve “doğal” söylemi içinde ev içi emek ve biyolojik yeniden üretimle eklenmesi anlamına gelir. Böylece üretim sürecini belirleyen ve etkileyen koşullar yani yeniden üretimin koşulları ataerkillik içinde yapısal hale dönüşür.

Dinsel yapıların iş bölümü üzerindeki etkilerini ve belirli konularda iş bölümünü nasıl belirlediğini gördük. Burada kadınlar “pasif “bir konumda bulunuyorlar. Bu elbette her alanda pasif oldukları anlamına gelmiyor. Köydeki sosyal hayatın en önemli unsurlarından biri olan dini olmayan törenler gerek kadına özgü olanlar ya da genele özgü ama kadının içinde özel alanları olanlar bu açıdan bakılması gereken yerlerdir. Evlilik törenleri, sürecin yönetilmesi, takıların alınması gibi alanlar kadınlar tarafından yönetilmektedir. Hanelerin köy içindeki konumunu görmek açısından bu ilişkiler önemlidir. Kadınlar bu ilişkiler üzerinden sosyal güç geliştirmektedir. Bu, bir çok Anadolu köyünde ortak bir durumdur. Köydeki bir gelinin hayat hikayesi bu ortaklığın ne kadar genelleşmiş bir ortaklık olduğu konusunda bize bilgi sunmaktadır. Tütün üretimi emek yoğun olduğu için evlilik aynı zamanda emek girdisi anlamına gelmektedir. 1990lardan itibaren bu süreç çözülmeye başlamış ve gelinin damadın evine yerleşmesi dönemi sona ermiştir.

Örnek olarak vereceğimiz hikaye gelinin tütün üreten bir haneye yerleşmesinin hikayesidir. Ayşe hanım 1968 yılında köyün en hızlı tütün toplayan genç kızlarından biridir. Ahmet’le evlenmiş ve kayınvalidesinin evine geçmiştir. Köyün bir ucundan diğerine taşınmıştır. “baba evi” ile “koca evi” 1 km mesafededir. Ayşe hanım tütün üretiminin köy ekonomisini belirlemeye başladığı bir zamanda bu evliliği yapmıştır. Düğünde Ahmet’in babası Ayşe hanıma altın takmıştır. Köy tarafından bu takıların dikkatle takip edildiği açıktır. Kim ne takıyor kayınpeder ne takıyor. Takı törenleri ailelerin saygınlık alıştırması yaptıkları en önemli anlardır. Ayşe hanım düğünde bu takıları almıştır. Ancak düğünden sonra kayınpeder bunların ödünç alındığını ve kısa sürede ona geri verileceğini söyleyerek altınları geri almıştır. Aradan yıllar geçmesine rağmen bu altınların geri ödenmediğini belirten Ayşe hanım durumun tüm köy tarafından bilindiğini şu sözlerle ifade etmektedir: “Köydeki herkes bunları kınadı... Kayınvalidemde sıkılma yok.” Ayşe hanımın bu durumu köyde mülakat yaptığım bir çok kişiden duyduğum benzer hikayelerden sadece biridir. Ayşe hanımın bu hikayelerden ayıran kısa bir süre sonra şehirde iş bulan kocasıyla köyden çıkacağını düşünmüş olmasıdır ama bu gerçekleşmemiştir. Ahmet bey kısa süre sonra şehre taşınmış ancak eşini yanına almamıştır. Böylece Ayşe hanım Ahmet’in ailesine bakmaya başlamış ve hanenin yeniden üretiminde tam zamanlı rol almaya başlamıştır.

“Temizlik yapardım. Yemek pişirirdim. Tarlada çalışırdım. Gebeyken tarlada çalıştırdılar. Misafirler için yemek pişirdim. Kaynanam hiç sağ ol demezdi. Çok var. Hep kötü davrandı. El kızıydım. Kayınbabam kötü değildi...İki üç sene sonra köyden ayrıldım. Yazları köyde kışları şehirde...

Hala oradan beni çekiştiriyor. Ahmet'e sen git gör, daha görmem dedim. Senin ailen dedim. Kaynanam diğer gelinlerine de böyle yapardı... Köye gidersem babamı anamı ziyaret ederim onlara gitmem. 20 yıl olmuş. Ahmet dedi git yaşlı insanlar ziyaret et sevaptır. 5 akrabamı aldım gittim. Hoş geldin demedi. Çay servis edecektim izin vermedi. Sonra bir daha onları görmedim. Ahmet'e anlattım, inanmadı...Bir daha görmedim..."

Ayşe hanımın yaşadığı bu çatışma köy genelinde neredeyse her kadından dinlediğim hikayelerin bir benzeridir. Olumlu örnek olarak gösterilen gelin kaynana ilişkileri de vardır. Bu çatışma Türkiye toplumunun yabancı olduğu bir çatışma değildir. Tütün gibi emek yoğun ürünlerin olduğu köy toplumsal yapılarında geniş aile gelini emek üzerinden değerlendirmektedir. Tütün öncesi de elbette bu durum söz konusudur. Tütünle birlikte emek ihtiyacı üst düzeye çıkmış ve bu köyde uzmanlaşmanın ilk 20 yılında bu çatışmalar da üst düzeye çıkmıştır. Bu çatışmalar, zamanla köyde düğün geleneklerini zorlayan bir forma dönüşmüştür. Kentle bağlantısı artan köyün eğer köyde kalacaksa gelin açısından ayrı bir evde olmak koca evinin babasına karşı verilmiş bir mücadele değil annesine karşı verilmiş bir mücadeledir. Kadınlar bu mücadele alanında etkileri güçlendirmek için taktikler ve stratejiler geliştirmektedir. Yeni hane kurmada toprak kritik önemini yitirdiği ve emek en önemli girdi olduğu için bu mücadele açısından rasyonel bir zemin mevcuttur. Böylece metalaşma ve ortaya çıkan bu sorunlar köydeki düğün geleneklerini değişime zorlayan en önemli etken olmuştur.

1995 yılında köye bir düğün evinin yapılması bu değişimin en önemli işaretlerindenidir. Düğün evi köyün ortak malı olarak ama aynı zamanda köyde gelin kalacaklar açısından saygınlık alanın kente göre artırılması anlamına gelmektedir. Bu dönemde Anadolu genelinde köy kadınlarının şehir ziyaretlerinin arttığına dair tespit ile örtüşen bir gelişmedir bu. 1992 yılında 19 iç Anadolu köyünde yapılan bu yöndeki çalışma köydeki kadınların köy-şehir arası ziyaretlerinin hiç olmadığı kadar arttığını göstermektedir (Boratav, 2004:80). Aynı çerçevede köyde dayanıklı tüketim malları artışı da bu dönemde gerçekleşmiştir. Bu sadece sanayinin tüketici arayışı değil kent-köy ilişkisinin saygınlık alanı içinden etkilediği bir talebin de oluşmuş olmasından kaynaklanmaktadır. Artık yeni kurulan evlerde dayanıklı tüketim mallarının tamamı mevcuttur. İç Anadolu'nun 19 köyünde yapılan çalışmanın da bunu destekleyen veriler sunması şaşırtıcı değildir (Boratav, 120-121). Gerçi Boratav'ın çalışması köy için gelir farklılıkları ile bunun değiştiğini belirtmektedir ancak kent ve köy arasında aynı konuda bir eşitleme sürecinin de başladığını söylemektedir (Boratav, 121).*

Düğün evi, metalaşma, dayanıklı tüketim mallarının artışı ve kent-köy ayrımını yarattığı saygınlık alanındaki etkileşimler köydeki toplumsal formasyonun değişimini göstermektedir. Geleneksel örgütlenme biçimleri çözülmekte ve genç gelinler talepte bulunmaktadır. Hem Ayşe hanımın hem ona benzer köydeki diğer tüm hikayeler birleştiği nokta köydeki kadınların bir döngüsel süreçten geçtiğidir. Kandiyoti'nin dediği gibi (1988) bu süreç ataerkillikle pazarlık alanı açmaktadır. Genç yaşlarda boyun eğmek ama

* Bu durumu destekleyen Ege bölgesinde 12 köyden oluşan bir çalışma yapılmıştır. Bu çalışma Boratavın bu kitabında bahsettiği gibi verilere eklenememiştir. İlgili çalışmanın raporları için bkz. Boratav, K., Mehmet Ecevit vd, (1994a ve 1994b).

bu olurken güç biriktirmek ve yaşlandığında bu gücü kullanmak. Genç gelinler gücün nasıl kazanılacağını anneleri ve kayınvalideleri ile girdiği çatışmadan öğreniyorlar. Köydeki bir çok hikayede genç gelinlerin bağımsızlık arayışının kayınvalide tarafından yönlendirilen kocaları aracılığıyla yapıldığını tespit ediyoruz. Şiddet unsurunun da işin içine girebildiği bu sık rastlanan duruma karşı gelinlerin kendi baba erkek kardeş ve annelerini kullanarak bir pazarlık ortamı yarattığını da tespit ediyoruz.

Burada Anadolu kırsalında ortak olan bir duruma dikkat çekmekte fayda var. Gelinin, baba evine geri gelişi her iki aile içinde saygınlık sorunu yaratan bir olaydır. Dolayısıyla gelinleri farklı çözüm yollarına açık hale getiren bir toplumsal algı durumu mevcuttur. Kendi yaşlıları ile bir ilişki içinde bulunmak ve bu ilişkileri genişletmek. Aynı zamanda kadınlar arasında bir nesil farkını yaratan bir sosyallığe gitmektedir bu durum. Bu sosyallikler yaşanan benzer sorunların paylaşıldığı görüşmelerle pekiştirilmektedir. Böylece kadınlar üretimle hane arasında bir bağlantı alanı oluşturmakta ve bunu etkin bir şekilde kullanmaya çalışmaktadır. Ama bu aynı zamanda hanenin varlığını devam ettirmesi için gerekli örneğin ek emek ihtiyacı gibi konuları da çözmeleri için fırsat sunmaktadır. Dolayısıyla kadın, erkek karşısında işlevsel bir alan yaratmaktadır. Bu işlevsellik devam ettiği sürece kurulan bu yapılar varlığını devam ettirmektedir.

Gelinlerin kendi aralarında kurdukları bu yardımlaşma ilişkileri sosyal alan yaratımı emek kullanımı konusunda da etkili olmaktadır. Gündelik hayatın rutini içindeki yardımlaşma ile tarlaya emek olarak sunulan yardımlaşma farklı iki meseledir. Komşular ekmek yapmaktan kadın rolü olarak tanımlanmış evi içi emeğini paylaşmaya kadar bir çok konuda yardımlaşmaktadırlar. Bu tür yardımlaşmaların iktisadi etki sınırı genel olarak geçimlik düzeyin canlı tutulmasına yaramaktadır. Kadınlar bu alandaki yardımlaşmalarını metalaşma sürecinin emek ihtiyacını karşılamak için bir ön bilgi alanı olarak görmektedir. Hanelerin emek değişiminde bu bilgiler kullanılmaktadır. Elbette erkeklerinde kendi aralarında bağlantıları vardır ve bir çok çalışmada bunun örneklerini izleyebiliyoruz. Tütün üretimi çok emek yoğun olduğundan kadınların daha iyi iş ürettiğine ilişkin genel köy algısı kadınların kendi aralarında kurdukları yardımlaşma ilişkilerini daha etkin hale sokmaktadır. Köyde “ödek” olarak bilinen emek değişimi bunu görebileceğimiz en iyi emek organizasyonudur.

Ödek, ödemek sözcüğünden türetilmiş bir kelime. Ödek acil emek ihtiyacının olduğu bir zamanda haneler arasında emek değişimi olarak bilinmektedir. Topografyanın farklı bölgelerindeki tarlalarda ürün olgunlaşmasında ortaya çıkan 1-2 günlük farklılıkları kullanarak ücretsiz emek kullanmak için hanelerin işbirliğine gitmesidir. Ücretli emek yerine haneler bu şekilde emek miktarını maksimize etmektedirler. Tütün üretimi ile birlikte bu durum daha da yoğunlaşmıştır. Tütün 3 döngüde toplanan bir üründür. Üç orta ve dip olmak üzere bitki 3 olgunlaşma aşamasına sahiptir ve toplama, olgunlaşma gerçekleştikçe yapılır. Tarlalar bu çerçevede gezilir. Önce dip olgunlaşır sonra orta ve en son uç. Kimi tarlalarda dip bittiğinde orta olgunlaşmamışsa bekleme yapılır. İşte burada ortaya çıkan zaman farkı bu aileleri ödek kurumunu kullanmaya teşvik eder. Sadece hasatta değil ama tütünün dikim aşamasında da bu emek organizasyonun olduğu görülmektedir.

Bu köyde tütünün üretim süreci kısaca şöyledir: Şubat ayında tütün ocakları kurulur.

Ocaklara ya fide ekilir ya da fide yetiştirilir. Son dönemlerde hazır fideler gelmektedir Salihli Manisa hattından. Bu ocaklarda fideler büyüyünce tarlara dikim yapılır. İşte bu dikim süreci hızlı olmak zorundadır. Burada haneler bir birlerin tarlalarına bu fideleri ekme sırasında yardım etmektedir. Burada da işbirliği kadınların yarattığı alan üzerinden haneler arasındaki ilişkileri yoğunlaştırmaktadır. Nisan ve Mayıs ortası tütün dikimi biter ve haziran sonu hasat başlar, Eylül başı biter. Kışın da satış yapılır.

Bu üretim sürecinin kimi aşamaları hanenin kendi emeğini yoğunlaştırması anlamına gelmektedir. Bunun yetmediği yerde emek açığı iki şekilde çözülmektedir. Bir dışarıdan komşu köylerden gündelikçi getirmek. Özellikle tütüne uygun olmayan topraklara sahip köylerden. Son 1990larda bu yönde bir artış olduğu tespit edilmiştir. Dışarıdan gelen gündelikçilerin yevmiyelerinde erkek ve kadın olarak iki kategori uygulanmaktadır. Kadınlar erkeklerin yarısı kadar ücret almaktadır. Bunun için erkeklerin sunduğu gerekçe “kadının erkek kadar güçlü” olmadığıdır. Ancak bu sadece dikim için geçerli bir ayırmadır. Tütün toplamada bir eşitlik söz konusudur. Erkelere göre dikim fiziki güç isteyen en önemli aşamadır. Kadınlar ise kendilerinin “erkekler kadar iyi olduğunu” söylemektedir.

Diğer emek kullanma biçimi bu noktada yukarıda bahsettiğimiz ödektir. Açıkça maliyeti düşüren önemli bir alandır ödek. Tütünde uzmanlaşma artıkça ödek mekanizmasının genç haneler arasında yaygınlığını devam ettirdiği tespit edilmiştir. Teknolojinin genişlemesi ile burada ortaya çıkan ihtiyaçlar yeni kurulan haneler için önemli olmaya devam etmektedir ama eskiler için bu farklılaşmaktadır. Ya ücretli emek ya da teknolojiye yatırım eski haneler arasında tercih edilen bir çözüm yolu olmuştur.

Ödek kadınları güçlendiren bir kurum olagelmıştır. Kadınlar iktisadi süreçle doğrudan bağlantıya girmiş ve sosyal alanlarını genişleterek belirleyici olma yönünde kapı açmıştır. İktisadi ve sosyal alan arasındaki bu ilişki kadını örgütlenme açısından önemli bir pozisyona sokmuştur. Metalaşma artan ihtiyaçları ve iktisadi alanla sosyal alan arasında kadını kurucu halini güçlendirmiştir.

Ödek kurumunun hanenin varlığında önemli bir nokta olduğu açık. Ödek aynı zamanda metalaşma sürecinin hızını kesen bir etken. Ama bu her hane için değil elbette. Aile akraba arkadaş alanına giren bir ekonomik etkinlikten bahsediyoruz. Metalaşma emek ihtiyacını artırırken kimi haneler birikim olanaklarını artırmak için üretim alanını da artırmaktadır. Teknoloji küçük yapraklı elle toplanan tütünde bir yere kadar ilerleyebilmektedir. Sonuçta makine ile toplama gerçekleşmediği için emek metalaşmanın bu köyde en önemli girdisi olmaya devam etmiştir son zamanlara kadar. Bu da birikim arayışındaki kimi aileleri daha çok çocuk yapma yoluna itmiştir. Tarlası çok olan ailenin ödek değişimi yapması zor görünmektedir. Daha küçük topraklı haneler arasında bu daha sık gerçekleşmektedir. Örneğin köyün en çok çocuklu ailesi Veysel ve eşi 7 çocuğa sahiptir. Veysel köydeki en çok tütün üreten hanedir. 30 dönüme varan ekimler gerçekleştirmiş bu ailenin başka ailelerle ödek ilişkisine girmesi kapasite gereği kolay değildir. Kendi tarlasında zaten tüm emeği kullanmaktadır. Ürünün olgunlaşmasında oluşan tarlalar arası zaman farklılığı zaten kendi tarlalarında gerçekleştiğinden ödek bu tür aileler için imkansız hale gelmektedir. Bu açığı kapatmanın yolu ya ücretli emek ya da biyolojik yeniden üretim olarak kendini göstermektedir. Veysel 1980-1990

arasında hayatta kalan 7 çocuk yapmıştır. Karl Kautsky'nin (1988) tespit ettiği gibi biyolojik döngü tütün gibi emek yoğun üretime dayalı küçük köylülük için belirleyici bir pozisyondadır. Aile bireyleri büyüdükçe ve yeni haneler kurdukça ailenin üretim kapasitesi azalmaktadır.

Ödek geçimlik düzeyin tutturulması için önemli bir araç olarak görünmektedir. Bu açıdan birikim düzeyi zayıf aileler arasında ve ayrı eve çıkan yeni haneler arasında daha sık görünmektedir. Fadime genç bir gelin olarak ani bir kararla eşyle birlikte kayınpederinin evinden çıktıktan sonra yakın arkadaşlarıyla ödek yaptığını ve hanenin nakit ihtiyacını azalttığını belirtmektedir.

Ödek meselesini daha iyi anlamak için teknolojik değişime de bakmamız gerekiyor. Emek yoğun tütünde tütün kalitesi açısından teknolojik bir sınır vardır. Tütün dikme makinesinin iyi iş yapmadığı köyde genel kabul gören bir tespiti 1995te. O zamanlar Tütün dikimi için ayrıca köyde hala beygirin kullanılması ilginçtir. Beygir bir şekilde makinenin veremediği derinliği toprakta açabilmekteydi. O sebeple traktör sayısındaki artış beygir sayında bir azalmaya kısmen neden olmuştu. Ancak son 2015 itibariyle kırım dışında tüm süreç mekanize olmuştur.

1994te ilk denemesi yapılan tütün dikim makinesi son yıllarda öne çıkmıştır. Tütün gözden düşse bile nüfusu yarı yarıya azalan köyde üretim yapan hanelerin tamamı makine kullanmaktadır. Makineye 5 kişi oturmakta ve eskiden en az bir iş günü süren bir dönüm arazinin dikimi şimdi aynı sürede 5 dönüme çıkmıştır. Dikim genelde kadınlar tarafından yapılmaktadır. Aracın arkasına oturan kadınlar makineyi fideyle beslemekte ve dikimi gerçekleştirmektedir. Araç erkek tarafından kullanılmaktadır.

Köyün metalaşma tarihinde teknolojinin kendini en iyi gösterdiği ürün buğday üretimidir. 1990larda Anadolu'nun bir çok buğday üretilen bölgesinde gerçekleşen bu dönüşüm bu köyü de etkilemiştir. Orak, tırpan ve biçerdöver köydeki buğday hasadında kullanılan üç araçtır. Biçerdöverden önce buğday üretimi emek yoğunudur. Buğdayın sapından ayrılması da aynı çerçevede önce düvenle yapılmış, sonra patoza geçilmiştir. 1970ler patozun yaygınlaşmaya başladığı yıllardır. Sonra biçerdöver hem toplamayı hem de sap sam ayırmayı birleştirip buğdayı teknoloji yoğun bir ürüne dönüştürmüştür. 1990larda biçerdöver tüm eski teknolojileri tüm haneler için ortadan kaldırmıştır.

Emek yoğun olduğu dönemde buğday için de hanelerin ödek kullandığı belirtilmektedir. Biçerdöver aynı zamanda buğday için kullanılan ödek mekanizmasını ortadan kaldırmıştır. Buğdaydaki teknolojik gelişme kadına bir alan bırakmıştır ama tütünle bu boşluk doldurulmuştur. Hatta daha ileri giderek kadının buğday üzerinden oluşturduğu hane dışı alanı önce daha da büyütülmüştür, yeni üretim organizasyonundaki farklılığın yarattığı yeni görevler çerçevesinde.

Kadın hem evde hem dışarıda daha çok çalışır hale gelmiştir. Hane daha fazla birikim yapmaya başlamıştır. Kadının tüm yıla dağılan aile rolleri devam ederken ayrıca tütün gibi çok emek yoğun olan ve yaz aylarının tamamını kapsayan bir ürün devreye girmiştir. Sadece buğday üreten örneğin Polatlı köylerine ya da Konya ovası köyleri ile karşılaştırıldığında tarımda mekanizasyonun tütün söz konusu olduğunda kadını üretim sürecinin dışına çıkarmadığını, aksine yükünü artırdığını görmekteyiz. Metalaşma ile

birlikte kadının kontrolündeki geçimlik alanın ürünlerinin hızla ortadan kalması bu alana harcanan emeğin tütüne kaydırılması anlamına geldiğinden kadın üretim sürecinin merkezinde yer almaya devam etmiştir. Bu da kadının hane ile hane dışı arasında kalan alanı genişletmesine imkan vermiştir.

Sonuç

Köydeki metalaşmanın yoğunlaştığı 1980-2000 yılları arasına emek kullanma biçimleri açısından baktığımızda kadının üretim sürecinin her aşamasında bulunduğunu görüyoruz. Burada iş bölümü ataerkil bir çerçeve içinde oluşturulmuş olsa da kadın dinsel ya da dinsel olmayan törenler, yardımlaşma ilişkileri ve ödek kurumu aracılığı ile kendine bir alan açmış durumdadır. Tütünle bu alan özellikle genç haneler için vazgeçilmez hale dönüşmüştür.

Mekanizasyon ödek sürecini çeşitli ürünlerde ortadan kaldırırken tütünde varlığını devam ettirmiştir. Bu hanelerin kadınları kendi aralarında sadece sosyal alanı genişletmekle kalmamış bu alanı ekonomi alanına taşımıştır. Ödek kadının karar verme süreçlerinde kurucu öge olarak katıldığı bir emek değişim süreci olmuştur. Genç hanelerdeki kadınlar bu alanı kullanarak karar mekanizmalarında etkili olmuş ve düğün geleneklerinin dönüşümünde aktif rol oynamıştır. Evlilikler, bayramlar etrafında ortaya çıkan sosyal alanlarda kadın karar vericidir. Ataerkil kurgu bu alanlardaki işleri kadın işi olarak meşrulaştırmıştır. Kadınlar bu alanlardaki gücünü kullanarak, kadın emeğini merkezine alan emek yoğun tütün üretim sürecinin karar mekanizmalarının kadının elini görece güçlendirmiştir. Gündelik ev işlerinden farklı bir alanda, erkek egemen alanda, onun kontrolünde olan teknoloji, girdiler ve devletle ve pazarla ilişkiler konusunda erkeğe ortak olabileceği bir pozisyon mevcuttur. Bu elbette her aşamada olabildiği anlamına gelmemektedir ancak ataerkil yapıyla pazarlık alanı kesinlikle mevcuttur. Ayrıca devletin tütün ekme hakkını kadınlara da tanımış olması kadının elini güçlendiren bir gelişmedir. Erkek hanenin reisi olarak görülür ancak devlet evli olmasa bile 18 yaşını doldurmuş kadınlara tütün ekme hakkını tanımıştır. 18 yaşını doldurmuş ve köyde en az 4 yıldır yaşan herkes bu izne sahip olabilmektedir. Gerektiğinde bu hakkı kullanmasını isteyen baba, koca gibi erkek özneler olsa bile. Bu, genç çiftlerin pazarlık payını artırmıştır. Kadın aile döngüsü içinde bu hakkını kimi zaman kullanmakta, kimi zaman kullanmamaktadır. Kadının ataerkillikle pazarlığı baba evinde başlamakta, gelin gittiği evde devam etmekte ve sonra kendi kurduğu evde yaş ilerledikçe artırmaktadır.

Bu çalışma kısaca şunu göstermektedir: Bu İç Ege köyünde kadın ataerkillikle mücadele etmek için çeşitli olanaklara sahiptir. Üretim organizasyonunda sorun çözücü bir pozisyonda olmaları, toprağın değerinin kritik konumunu yitirmesi ve emeğin en önemli girdi olması, emek kullanma biçimlerinde etkin rol almaları, sadece emek vererek değil emeği organize ederek bunu yapmaları, kadının konumunu güçlendiren unsurlardır. Bu emek yoğun tütün üretimine bağlı metalaşma ile güçlenmiş bir alandır. Bu nedenle, ataerkilliğin iş bölümündeki gücü düşünüldüğünde bile (Aydin:1986, White: 1994) kadının rolü “tam egemenlik” altında ele alınmamalıdır.

Kaynakça

- Akşit B., & Keyder, Ç. (1981). Kırsal Dönüşüm Tipolojisi. *Yeni İmece*, 1(1), 8-13.
- Aydın, Z. (1986). *Underdeveloped and Rural Structures in South-Eastern Turkey*. London: Itaca Press
- Aydın, Z. (2010). Neo-liberal Transformation of Turkish Agriculture. *Journal of Agrarian Change*. 10(2), 149-187.
- Boratav, K. (2004). İstanbul ve Anadolu'dan Sınıf Profilleri. İmge yayınları
- Boratav, K., Mehmet Ecevit vd, (1994a) Ege Bölgesinde Tarımın Sosyo-ekonomik Yapısı, Destekleme Politikaları ve Tariş. Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği
- Boratav, K., Mehmet Ecevit vd, (1994b) Tariş'e bağlı birlik ve kooperatiflerin delege ve yönetim kurulu üyelerinin toplumsal profili. Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği
- Delaney, C. L. (1991) *The seed and the soil: gender and cosmology in Turkish village society*. Berkeley: University of California Press
- Ecevit, M. (1993). Rural Women and the Small Peasant Economy. *Turkish Public Administration Annual*. (17-19), 87-99.
- Ecevit, M. (1994). Tarımda Kadının Toplumsal Konumu: Bazı Kavramsal İlişkiler. *Amme İdaresi*, (2), 89-106.
- Henry, B. (2009). *Tarımsal dönüşümün sınıfsal dinamikleri*. Çev.: Oya Köymen. İstanbul: Yordam Kitap
- Kandiyoti, D.(1988). Bargaining with Patriarchy. *Gender and Society*, 2 (3), 274-290.
- Kandiyoti, D. (1984). Rural Transformation in Turkey and its implication for women's status. *Women on the move-Contemporary Changes in Family and Society* içinde (ss.17-29). Paris: United Nations.
- Kandiyoti, D. (1991). Islam and patriarchy: A comparative Perspective. Keddie & Baron içinde (Eds), *Women in the Middle Eastern History*. Yale University Press
- Kautsky, K. (1988). *The Agrarian Question, Vol 1*. London: Zwan
- Keyder, Ç. (1988). Türkiye Tarımında Küçük Meta Üretimini Yerleşmesi. Şevket P., Toprak Z.(Eds.) içinde, *Türkiye'de Tarımsal Yapılar*; Ankara: Yurt Yayınları
- Keyder, Ç. (1983). Paths of Rural Transformation in Turkey. *Journal of Peasant Studies*. 11(1), 34-49.
- Keyder, Ç., & Zafer Y. (2013). *Bildiğimiz Tarımın Sonu: Küresel İktidar ve köylülük*. İstanbul: İletişim Yayınları
- Metin, Ö.(2011). *Küçük Köylülüğe Sermaye Kapanı*. Nota Bene Yayınları
- Scott, J. C. (1976). *The Moral Economy of the Peasant: Rebellion and Subsistence in Southeast Asia*. New Haven and London: Yale University Press
- Sirman, N. (1988a). Pamuk Üretiminde Aile İşletmeleri. Şevket P., Toprak Z.(Eds.) içinde, *Türkiye'de Tarımsal Yapılar*; Ankara: Yurt Yayınları
- Sirman N. (1988b). *Peasants and Family Farms: The Position of Households in Cotton Production in a Village of Western Turkey*. Unpublished doctoral dissertation, University of College London, London.
- White, J. B. (1994) *Money makes us relatives : women's labor in urban Turkey*. Austin, TX: University of Texas Press

Öz

Bir Tütün Köyünde Tarımsal Dönüşüm ve Kadın Emegi

Orta büyüklükte bir Türk köyünde büyüdüm. Köy, İç Ege yöresindeydi. Yöre toprağı görece verimsiz ve çorak olmakla birlikte 1960'lerden itibaren en iyi kalite tütün üretilmekteydi. Sulama sistemleri olmadığı için pamuk ve benzeri ürünlerin yetiştirilmesine toprak uygun değildi. Ancak Banaz Çayı kıyısında bulunan bir miktar verimli ve sulanabilir arazide üzüm ve bazı sebzeler yetiştirilebiliyordu. Üretimi 2000 yılında sınırlanana kadar tütün dışındaki tüm tarımsal üretim faaliyetlerinin köy ekonomisi üzerindeki etkisi hayli sınırlıydı. 1980 ve 1990lardaki tütün üretiminde uzmanlaşma, köyün ekonomik faaliyetlerindeki metalaşma süreçlerini yoğunlaştırdı. Örneğin, köyün geçimlik düzeyi meta düzeyine dönüştü. Geçimlik düzeyindeki mal ve hizmetlerin çoğu metalaştı. Süt, yumurta ve ekmek gibi bu alana ait ürünler köy bakkalında satılır oldu. Bu makalede, köydeki metalaşma süreçlerindeki emek ve hizmet arzının çoğunlukla ataerkil düzenin etkisinde örgütlenen kadın emeğine bağlı olduğunu ileri sürüyorum. Mevcut yapıya karşın kadınların, karşılıklı emek değişimi ve kadın yardımlaşma toplantıları gibi yollarla sosyal alanı nasıl kullandıklarını, varlıklarını nasıl güçlendirdiklerini ve karar verme süreçlerinde nasıl yer aldıklarını inceliyorum.

Anahtar Kelimeler: Tütün, tarım, kadın emegi, iş bölümü, metalaşma, toplumsal dönüşüm, köy

Abstract

Agrarian Transformation in A Tobacco-Growing Village And Women's Labor

I grew up in a medium-sized Turkish Village, situated in the interior Aegean region of Western Turkey, which has relatively infertile and arid land on which villagers have been producing best quality tobacco since the 1960s. The land is not suitable for most other crops, such as cotton, which require an irrigation system. The village has some fertile and wet land near Banaz River, a small river that enables some families to grow vegetables and grapes. Apart from tobacco, until its production was restricted in the 2000s, other productive activities had a very limited impact on the village economy. Specialization in tobacco production in the 1980s and 1990s resulted in the intensification of the processes of commodification within the village. The subsistence sphere of the village, for instance, has been transformed to the commodity sphere. Many aspects of subsistence goods and activities have been transformed into commodities. Milk, eggs, and bread, for instance, have become available in the village market. In this article I argue that the supply of labor and service in such processes in the village depend on women's labor organized by patriarchal relationships.

However, women use social spaces, reciprocal labor exchanges, and women's helping parties to empower their existence and create room to be active in decision making processes.

Keywords: tobacco, agriculture, women's labor, division of labor, commodification, societal change, village.